

POSTAJANJE MAJKOM NA PERIFERIJI

OD SOCIJALIZMA DO NEOLIBERALNOG
"TRANZICIJSKOG" REŽIMA MATERINSTVA
KA RADIKALNIM PRAKSAMA BRIGE

UZ)BU))NA)))

SAMO ŽELIM DA NAGLASIM DA JE, ODUZIMAJUĆI
IM KONTROLU NAD SOPSTVENIM TELOM, DRŽAVA
LIŠILA ŽENE NAJOSNOVNIJEG PREDUSLOVA
FIZIČKOG I PSIHOLOŠKOG INTEGRITETA,
I DEGRADIRALA MATERINSTVO NA NIVO
PRINUDNOG RADA, I PORED TOGA ŠTO JE ŽENE
OGRANIČILA NA REPRODUKTIVNI RAD, NA NAČIN
NEPOZNAT U RANIJEM DRUŠTVU.

Silvija Federiči (Kaliban i veštica, 1994)

PORODICE SA DECOM ĆE SNOSITI NAJVEĆI
TERET PRIVATIZACIJE I MERA ŠTEDNJE –
OPTEREĆIVANJEM STARATELJA SA VIŠE
NEPLAĆENOG RADA NEGO IKADA.

Selma James (Sex, Race and Class, 2012)

KAKO BI SE ZAUVĀK UKINULA SEKSUALNA PODELA
RADA, ŽENE I MUŠKARCI MORAJU ZAPOČETI OD
DECE.

Selma James (Sex, Race and Class, 2012)

Šta danas, u zemljama periferije, znači postajanje majkom u vreme „tranzicijskih“ neoliberalno-kapitalističkih režima? Kako se konstruiše institucija materinstva i čijim interesima služi? Na koji način se o problemima materinstva razmišljalo pre i tokom „tranzicije“, kako se u tom polju delovalo i koje su posledice takvog načina odnošenja u lokalnom kontekstu? Najzad, na koji način je moguće promeniti represivnu instituciju materinstva i kakvi su kapaciteti koje briga o deci može imati u polju političkog organizovanja?

Institucija materinstva je u lokalnom kontekstu u poslednjih dvadesetak godina proizvedena na ruševinama socijalističke države kao instrument u rukama dominantne etno-nacionalističke i pronatalitetsko-„tradicionalističke“ politike, dok se feministička kritika uglavnom svodila na pokazivanje pogubne veze između nacionalizama i materinstva bez povezivanja ovog pitanja sa njegovom uzglobljenošću u nove neoliberalno-kapitalističke odnose. Takođe, razvile su se i određene romantizujuće tendencije i ideologeme koje smanjenje nataliteta u Srbiji objašnjavaju kao otpor dominantnoj ideologiji koje su žene pružale u privatnoj sferi (Blagojević, 1997).

U pojedinim radikalnim krugovima danas diskutujemo i o mogućnosti napuštanja kategorija roda (Gonzales, 2012). Ipak, smatramo da ne možemo napustiti rod kao društveni konstrukt dok god nas on bitno saodređuje. Nemoguće je razumeti šta je to materinstvo ako ne razumemo njegovu punu involviranost u kapitalistički način proizvodnje. Ukoliko želimo da promenimo represivnu instituciju materinstva, neophodna je sistematska radikalna klasna kritika tog režima na delu i konstantan rad na proizvodnji drugačijih odnosa u polju reprodukcije svakodnevnog života (Vilenica, 2013).

Materinstvo je društveni, politički, ekonomski i kulturni konstrukt, a oslobađanje žena od okova materinstva je važno političko pitanje koje se tiče svih nas. Svako društvo zasnovano na eksploataciji rada proizvodi sopstvene institucije materinstva, a kapitalizam u tome nije izuzetak (Federici, 2013). Postajanje majkom danas u neoliberalnom kapitalizmu znači ulazak u polje delovanja neoliberalnih društvenih, ekonomskih i kulturalnih normi koje uključuju i proizvodnju režima materinstva (Vilenica, 2013). Ovaj režim podrazumeva oblik društvene kontrole i regulacije u kome briga postaje mesto ostvarenja interesa kapitala, nacionalne države i njihovih supra-infrastruktura. Materinstvo, kao skup praksi staranja o deci, ima centralnu ulogu u društvenoj reprodukciji. Pod reprodukcijom ovde podrazumevamo sve ono što činimo kako bi reprodukovali nas same i naše svakodnevne živote. U kapitalizmu je naša biološka i društvena reprodukcija organizovana kao rad koji se eksploatiše i eksproprijše u cilju reprodukovanja radne snage za kapital, vojnika i poreskih obveznika za državu (Federici, 2013). Biološka reprodukcija i briga o deci su u kapitalizmu strukturisane kroz instituciju materinstva kao, pre svega, neplaćeni rad (danas u procesima sveopšte komodifikacije i kao temeljno obezvređeni plaćeni rad), koji u najvećoj meri obavljaju žene. Važno je da razumemo da je kapitalizam direktno zavistan od patrijarhata i eksploatacije rada majki (Burcar, 2013). U kapitalizmu se definicija majke konstantno naturalizuje, a rad majki se čini nevidljivim. Ovi procesi omogućavaju nesmetanu eksploataciju tog rada, koji se posmatra izdvojeno iz celokupnog procesa proizvodnje. U kapitalizmu rad majki se tretira kao individualna odgovornost a u osnovi je neodvojivi deo akumuliranja bogatstva, koje se odvija kroz eksproprijaciju koja označava odbijanje deljenja viška vrednosti sa onima koji ga proizvode.

Savremeni neoliberalni režimi materinstva su rodno, rasno i klasno zasnovani, kao i sam kapitalizam. Nastaju u uslovima totalne privatizacije, povlačenja države i sve veće individualizacije odgovornosti za reprodukciju svakodnevnog života i brige o deci, kao i konstantne proizvodnje centra i periferije. Proizvode se kroz medicinske i socijalne mere, različite *policyje*, uspostavljanje razlike između plaćenog i neplaćenog rada, komodifikaciju nege, konzumerizam, nove tehnologije, ali takođe i kroz proizvodnju određenih vrednosti u društvu koje određuju šta znači biti „dobra“, a šta „loša“ majka. Ovi režimi se mogu posmatrati kao globalni fenomeni sa lokalnim specifičnostima.

U kontekstu Srbije i šire, u zemljama Istočne Evrope, to jest na periferiji, režimi materinstva se uspostavljaju kroz konstantnu reprodukciju političkog, ekonomskog i socijalnog stanja „tranzicije“, koje je započelo brutalnom primitivnom akumulacijom kapitala, ratovima, dezintegracijom i povlačenjem socijalističkih načina državnog upravljanja. Taj neoliberalno-tranzicijski režim materinstva razvija

isti model eksploatacije i eksproprijacije kao i bilo koji drugi model kapitalističke institucije materinstva. Tu nije reč o iskrivljenju kapitalističkih odrednica, kao što je uvreženo u debatama o „dobrom i lošem kapitalizmu“, već o njihovoj reprodukciji. Radi se o tipu perifernog kapitalizma u kome živi većina svetske populacije i o tipu institucije materinstva koja se proizvodi i održava za njegove potrebe reprodukovanja.

Neoliberalno-tranzicijski režim materinstva nastao je na ruševinama pojedinih egalitarnih praksi. Ove prakse formirane su iz početnog revolucionarnog impulsa za stvaranje novih društvenih odnosa, koji je u najradikalnijim izrazima podrazumevao promenu rodnih odnosa, dezintegraciju porodice i uspostavljanje modela kolektivnog domaćinstva i zajedničke odgovornosti za decu (Kollontaj, 1979).

Ideološki, pravno i delimično ekonomski, socijalistička Jugoslavija je podržavala emancipaciju žena. Ustavom FNR Jugoslavije iz 1946. godine žene su pravno izjednačene sa muškarcima u svim oblastima života (Ustav, 1946). Zakonom o braku iz iste godine obaveze muškaraca i žena u odnosu na brigu o detetu postale su istovetne, a donesena je i uredba o plaćenom odsustvu za trudnice (Pantelić, 2011). Abortus je u Jugoslaviji legalizovan 1978. godine, Zakonom o zdravstvenim merama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju dece, po kome se prekid trudnoće mogao obaviti do desete nedelje od začeća (Stojaković, 2012; Pantelić, 2011). Važno je naglasiti da je socijalizam, nakon revolucionarnog i naučno-teorijskog obračuna, predstavljao praktično-delatni i naučno-istorijski raskid sa građansko-kapitalističkom produkcijom života. Emancipacija žene je u socijalizmu posmatrana kao važan uslov i merilo opšte društvene i ljudske emancipacije (Đorđević, 1975). Glavni model emancipacije žena, pa time i društva, pored pravnog izjednačavanja žena i muškaraca, bila je praksa pune stalne zaposlenosti. Smatralo se da je ulazak žene u polje proizvodnog rada put koji direktno vodi u egalitarizam. Mogućnost stalnog zaposlenja omogućavala je ženama ostvarenje brojnih prava, kao što su socijalno i zdravstveno osiguranje, plaćeno trudničko i porodiljsko odsustvo, kao i produžena neplaćena nega deteta u trajanju do tri godine, sa garantovanim povratkom na isto radno mesto nakon isteka odsustva (Vilenica, 2013; Burcar, 2013).

Novo društvo je stvarano na praksi revolucionarizovanja proizvodnje, ali i reprodukcije kroz kolektivizaciju privatnih dužnosti, kao što su spremanje hrane i čuvanje dece. Kao rešenje za antagonizme društvene uloge žene i njene dvostruke opterećenosti, socijalizam je ponudio podrštvljavanje kućnog rada i brige o deci

(Đorđević, 1975; Tomšić, 1981; Vilenica, 2013). Društvena briga o deci jednim delom se ogledala u otvaranju jaslica i obdaništa koja je trebalo da budu dostupna svima. Vlada FNRJ donela je 1947. godine Naredbu o osnivanju dečijih jaslica kod državnih privrednih preduzeća, nadležstva i ustanova republičkog značaja, kod gradskih i mesnih narodnih odbora, a 1947. godine doneta je Uredba o osnivanju dečijih jaslica i vrtića (Gudac-Dodić, 2005). Prvenstvo pri upisu dece u ove ustanove imale su zaposlene samohrane majke. Ipak, problem koji nikada nije bio rešen bili su mali kapaciteti ustanova za brigu o deci. Takođe, u socijalizmu je rađeno i na podrštvljavanju prehrane, ali što se tiče pranja, čišćenja, i nege dece sa invaliditetom ili teškoćama u razvoju podaci nisu ohrabivali (Tomšić, 1981). Ovakva politika nije sprovedena kako bi se pomoglo ženi-majci, već kako bi odgovornost preuzela „društvena zajednica“, što je bio garant ukidanja podele rada između polova.

Važnu ulogu u procesima emancipacije društva imao je Antifašistički front žena, organizacija koja je bila osnovana tokom Narodnooslobodilačke borbe. AFŽ je funkcionisao kao skup autonomnih organizacija i rukovodstava, sa ciljem da stvara uslove za emancipaciju žena u novom socijalističkom društvu, podsticanjem njihovog uključivanja u društveno-proizvodni rad, radom na obrazovanju žena kroz analfabetske tečajeve i ideološko-političko obrazovanje i pružanjem podrške u svakodnevnom životu (Stojaković, 2012; Stojaković, 2013; Pantelić, 2011). Kao deo političkog i socijalnog rada AFŽ je radio na osnivanju obdaništa i jaslica zbog njihovog hroničnog manjka. Žene iz ove organizacije najviše su uradile u gradovima, dok je isti proces, kroz organizaciju života i rada u zadrugama, nešto sporije tekao na selima (Stojaković, 2013). Pored pronalaženja prostora za rad ovakvih ustanova, AFŽ je organizovao i kurseve za obuku vaspitačica i negovateljica. Jedna od najmasovnijih sekcija u AFŽ-u bila je sekcija Majka i dete (Stojaković, 2013), čime se ukazivalo da je majka nosila najveći teret procesa društvene transformacije. Kada su bili u pitanju konkretni problemi, AFŽ je razvio praksu okupljanja u aktive, koji su pružali pomoć porodiljama, angažovali se oko čuvanja dece i kućnih poslova (Stojaković, 2013).

Ipak, ovaj proces nije tekao glatko. Stvaranje nove socijalističke države i novog socijalističkog čoveka bili su praćeni brojnim problemima. Jedan od njih je bio problem sa nezaposlenošću (Woodward, 1996), što je značilo da veliki broj žena nije mogao da nađe plaćeni posao, čime su im bila uskraćena određena socijalna prava, zbog čega su bile prinuđene da ostanu vezane za okvire nuklearne porodice i domaćinstva. Takođe, proces socijalizacije poslova u domaćinstvu, kao model koji je trebalo da oslobodi ženu opterećenosti kućnim radom, zbog ekonomskih teškoća nije mogao da održi svoj početni nivo entuzijazma. To je dovelo do integrisanja tradicionalne nuklearno-patrijarhalne porodice od

strane socijalističke države i njenog pretvaranja u centar socijalne reprodukcije. Izbegavanjem bavljenja rodnim ulogama u porodici došlo je do zamene teorijskog koncepta “zaposlena žena” konceptom “zaposlena majka” (Drezgic, 2010), što jasno ukazuje na legitimizaciju dvostruke opterećenosti zaposlene žene, kao one koja proizvodi i industrijska dobra i potomstvo za društvo i državu. U ovoj situaciji zaposlene majke su ipak bile u mnogo boljem položaju od onih koje nisu imale plaćeni posao. Majka-radnica bila je u fokusu državne brige. Problemi su bili evidentni, ali se nije odustajalo od njihovog rešavanja. Razmišljalo se o mogućim modelima društvene solidarnosti sa zaposlenim majkama na nivou podele troškova biološke reprodukcije (Kralj-Pejaković, 1979). Tražilo se njihovo ugrađivanje u poreske sisteme, sistem doprinosa i zdravstvenog osiguranja, kritikovalo se odstupanje od proklamovanih normi. Pojedine partijske funkcionerke ukazivale su na probleme povlačenja države iz punog finansiranja ustanova za brigu o deci, kao i na opterećenje koje je izazivalo njihovo delimično finansiranje od ličnog dohotka, na neophodnost organizovanja društvenih javnih servisa koji bi preuzeli poslove u domaćinstvu, ali i ugradnju mehanizama za humanizaciju odnosa među polovima u školski sistem kroz učestvovanje dece u procesu podrštvljavanja u lokalnim zajednicama (Tomšić, 1981). Ipak, ishod je da represivni model patrijarhalne porodice i nevidljivog rada u kući nikada nije stavljen u fokus zvanične politike i tako doveden u pitanje (Vilenica, 2013).

U mnogo lošijem položaju od majki radnica bile su majke domaćice. Jugoslovenski radnici bili su vlasnici sredstava za proizvodnju kroz model samoupravljanja društvenim vlasništvom, ipak veliki broj domaćica i nezaposlenih majki bile su izostavljene iz ove šire slike. Njima nije bila data ista šansa za emancipaciju koja je bila data zaposlenim majkama. Ovakva situacija legalizovana je Ustavom iz 1974. godine kojim je uveden novi klasni sistem ustanovljavanjem razlike između radnika, koji su vlasnici sredstava za proizvodnju, i građana koji to nisu, uključujući nezaposlene majke domaćice. Domaćice su smatrane društveno nekorisnim građankama i nisu imale ista izborna delegatska prava kao radni ljudi, a po pitanju socijalne i zdravstvene zaštite bile su potpuno zavisne od svojih muževa (Đorđević, 1975). Jedini sektor u kome su bile izjednačene sa muškarcima i zaposlenim ženama bio je sektor civilne zaštite. Ove mere su bile zasnovane na ideji da je zanimanje domaćica prevaziđeno ili čak iskorenjeno, dok su u praksi stvari drugačije izgledale. Problem velike nezaposlenosti je rešavan delimično otvaranjem granica i slanjem radne snage na privremeni rad u inostranstvu 1960-ih i 1970-ih godina, dok je s druge strane rešavan povratkom sve većeg broja žena tradicionalnim ulogama u domaćinstvu. Ovakve prakse socijalističke države nisu mimoišle reakcije i kritike. Čitajući predlog Ustava, 1973. godine grupa domaćica iz Pančeva je odlučila da pošalje pismo Ustavnoj komisiji sa zahtevom da se

domaćice priznaju za radne ljude (Stepanov, 1973). Analizirajući situaciju u praksi ove žene su insistirale da se nađe prelazno rešenje za domaćice, koje ovaj Ustav određuje kao potlačene pripadnice društvene zajednice, dok se ne budu stekli uslovi za prelazak društva u drugi stadijum razvoja. One su pokazale da zanimanje domaćice nije, niti će biti prevaziđeno, dok god se svima ne bude obezbedio plaćeni posao i svi propratni servisi. Ova inicijativa je pokrenula širu diskusiju u javnosti, a ono što je zanimljivo jeste činjenica da partijske funkcionerke koje su radile na projektu emancipacije žena nisu podržale inicijativu smatrajući da bi takav potez samo osnažio patrijarhalne odnose u porodici, legitimizacijom profesije domaćice.

8 Istorija revolucionarnog nastanka i socijalističkog razvoja Jugoslavije, istorija je konstantnih raskoraka i protivurečnosti između onoga što se proklamovalo i jugoslovenske stvarnosti. Proklamovana emancipacija žena imala je svoje utemeljenje u zakonskim odredbama, u ostvarenju ideje o stalnoj zaposlenosti, javnoj socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti i podrštavljanju reprodukcije svakodnevnog života. Ipak, zbog ekonomskih poteškoća i nedovoljne zainteresovanosti za rešavanje pitanja besplatnog rada u domaćinstvu, ženska emancipacija ostala je nedovršena. Ovoj situaciji doprinelo je između ostalog i ukidanje AFŽ-a od strane partijskog establišmenta 1953. Autonomni rad AFŽ uočen je kao problem zbog kako je navedeno "suvišnog političkog rada" (Čakardić, 2013). Žensko pitanje trebalo je da bude rešeno ukidanjem klasa i suzbijanjem konzervativizma, a ne kroz bavljenje rodnim pitanjima. Umesto AFŽ-a, osnovan je Savez ženskih društava Jugoslavije, koji je funkcionisao do 1961. godine, a zatim je formirana Konferencija za društvenu aktivnost žena, koja se organizuje do 1965. godine (Božinović, 1996). Ovaj potez predstavljao je proces partijske birokratizacije ženskog aktivizma i njegove političke normalizacije.

Tokom 1970ih u Jugoslaviji nastaje samoorganizovani feministički pokret koji kritikuje odstupanja od proklamovanih načela jednakosti i sveopštu birokratizaciju ženskog pitanja, i vraća pojam feminizam u javne narative, koji je u socijalizmu bio smatran buržoaskom ideologijom. Ova pojmovna situacija stvorila je mogućnost da se feministkinje drugog talasa pozicioniraju kao osnivačice feminizma u Jugoslaviji oštro kritikujući svoje predhodnice koje su radile u okviru partije. Pod uticajem drugotalasnog feminizma menja se strategija borbe za žensku emancipaciju. Društvena briga o deci, socijalna i radnička prava majki više nisu bila u fokusu ovakvog feminističkog promišljanja, zajedno sa brojnim drugim izvojevanim pravima žena u socijalizmu, koja se uzimaju kao neupitna datost. Novi pokret je fokus prebacio sa socijalnih i ekonomskih pitanja na kritiku seksizma u privatnoj sferi, na tržištu rada i u akademskim krugovima, kao i na kritiku dvostruke opterećenosti žena i opstajanja tradicionalnih patrijarhalnih uloga,

(Bonfiglioli, 2011; Prlenda, 2011; Dugandžić-Živanović, 2011) ali i stvaranje uslova za nastanak manjinskih i identitetskih pokreta. Iako su sva ova pitanja bila važan korektiv za socijalističko društvo, isključivanje (propitivanja) političke ekonomije je u određenoj meri doprinelo, nastajanju uslova za instrumentalizaciju ženskog pokreta u procesu stvaranja tranzicijskog civilnog društva, devedesetih i dveiljaditih godina, koje je pratilo transformaciju u kapitalizam.

Novi „tranzicijski“ režim materinstva u Srbiji i drugim bivšim republikama Jugoslavije se uspostavlja sa restauracijom kapitalizma. Ovaj zaokret nastavlja se na krizu izazvanu birokratsko-tehnokratskom represijom u sprovođenju mera štednje, koje su bile usvojene 1980ih pod tutorstvom MMFa. Kriza je učinila evidentnim konflikt između ideologije društvene jednakosti i problema u svakodnevnom životu, koji su iskorišćeni za povratak u konvencionalne okvire kapitalističke modernizacije. Dominantna ideologija restauracije kapitalizma u jugoslovenskim republikama bila je nacija sa ključnom subideologemom porodicom. Proces transformacije iz socijalizma u kapitalizam bio je praćen ratovima, permanentnom ekonomskom krizom, pauperizacijom stanovništva, transformacijom iz društvenog i državnog u privatno vlasništvo, deindustrijalizacijom, prisilnom i dobrovoljnom emigracijom velikog broja stanovnika u zemlje Prvog sveta, kao i još brutalnijom retradicionalizacijom rodnih uloga pod jakim uticajem klerikalno-nacionalističkog morala, koji je između ostalog doveo do izražene homofobije i rasizma.

Krajem 1980ih i početkom 1990ih rađanje dece i pitanja nataliteta postaju dominantne teme u javnim diskursima kao formalna osnova za produkciju i reprodukciju nacije. U ovim procesima ideja planiranja porodice zamenjena je idejom nacionalističkih populacionih politika kroz narative o „devijantnoj i poželjnoj reprodukciji“ (Drezgić, 2010) i uvođenjem prakse reproduktivnog kažnjavanja. U Srbiji su mere populacionih politika bile sprovedene kao "patvoreni pronatalizam" i "patvoreni antinatalizam" koje karakterišu oštra retorika u javnim narativima, indirektno ekonomske mere i intervencije u polju obrazovanja (Drezgić, 2010). Kroz ovakve mere, žena poželjnog etničkog porekla bila je redukovana na mašinu za rađanje u projektu stvaranja nacije i nove nacionalne države zasnovane na kapitalističkim društvenim odnosima. Ovim biološkim redukcionizmom i uspostavljanjem "prirodne" veze između majke, dece, domovine i nacije stvorena je zavesa koja prikriva labavi konstrukt nacije i onoga što bi iz nje trebalo da proizilazi, a to je zajednički nacionalni interes. Ono što je konstruisano kao nacionalni interes u stvari je bio poopšteno interes tehno-birokratskih elita.

Tokom ratova 1990ih svođenje žene na majku nacije sprovodilo se i kroz patriotsku mobilizaciju. Rađanje dece za naciju nije samo trebalo da je spase od odumiranja već je imalo i funkciju nacionalne bezbednosti i odbrane (Zajović, 2012). U tom projektu porodilišta su predstavljana skoro doslovno kao regrutni centri. U Srbiji se podsticalo rađanje majki Srkinja dok se kao devijantna reprodukcija opisuje visoka stopa fertiliteta među Albancima, Muslimanima i Romima (Drezgić, 2010). Ona se percipira kao biološki rat koji ugrožava nacionalne granice i biološki i kulturni opstanak nacije. Biološki rat vođen je i tokom ratnih dejstava na teritorijama Bosne i Hercegovine i Hrvatske gde je masovno silovanje žena pripadnica neprijateljske nacije korišćeno kao strategija ratovanja. Ove mere su imale značajnu ulogu u politici nacionalnog i rodnog identiteta, proizvodnji nacionalne i slamanju socijalne kohezije, korumpiranja zajednice i njenog odvođenja prema zločinu.

Proizvodnja majke kao majke nacije u uskoj je vezi sa promocijom tradicionalne patrijarhalne porodice kao osnovne jedinice reprodukcije novog nacionalnog društva i države. Model porodice iskorišćen je kao ključno sredstvo za ublažavanje ekonomske i socijalne krize koju su izazvali izdvajanje ogromnih bužetskih sredstva za finansiranje rata i brutalna primitivna akumulacija kapitala, koja je transformisala društvo u okvire kapitalističke modernizacije. Ovaj period karakteriše i ogroman porast broja proširenih porodica, najčešće zasnovanih na krvnom srodstvu i patrilinearnosti, ali i na horizontalnom povezivanju sa lateralnim srodnici, što jasno pokazuje kako je kriza rešavana (Milić, 2004). Takođe, visoka nezaposlenost, niske nadnice i degradiranje socijalnog sistema dovele su do pojave velikog broja neformalnih aktivnosti koje su pomagale samoodržanju porodica, ali pre svega su učvrstile tradicionalnu rodnu podelu uloga u domaćinstvu (Zajović, 2012). Tokom 1990ih najveći broj stanovnika živeo je u krajnjem siromaštvu, a radnici mesecima, pa i godinama nisu dobijali plate. Ženski neplaćeni rad tako je postao najveći ekonomski resurs i instrument za kupovinu socijalnog mira.

Jačanje patrijarhata i patrijarhalne porodice i isticanje majke kao heroja, one koja je garant tradicionalnih moralnih vrednosti, koja rađa decu kao vojnu silu za odbranu nacionalnih interesa kao okosnice kapitalističke transformacije, generisalo je i patriotsku mobilizaciju majki. Jedan od ekstremnijih primera jeste organizovanje majki koje su se identifikovale sa srpskom nacijom u sprečavanju dostavljanja humanitarne pomoći majkama i deci određenih bošnjačkim identitetom 1994. u Sarajevu (Koonz, 1997). Za razliku od majki koje su promovisale „patriotizam“, u Srbiji je postojao kraće vreme i pokret majki protiv rata. Međutim, ovaj pokret nije uspeo da prevaziđe probleme fragmentacije na nacionalnoj i ideološkoj osnovi zbog čega je vrlo brzo rasformiran (Zajović, 2012). Pokret majki je bio antimilitaristički. Borio se protiv prisilne mobilizacije i zahtevao

povratak sinova sa ratišta. U feminističkim krugovima, kapacitet majčinstva kao potencijal za političko organizovanje je odbačen u potrazi za drugačijim modelima rada, pre svega zbog sveprisutne instrumentalizacije i esencijalizacije osobina majki. Rezultat je da šira društvena emancipatorska akcija majki u ovom periodu nije postojala.

Reprodukcija stanja večite tranzicije u Srbiji se nastavlja nakon 2000te i takozvanih demokratskih promena. Dominantan diskurs u obračunavanju sa prošlošću određen je pojmom *totalitarizam* koji je život u Jugoslaviji i 1990tih trebalo da jasno razgraniči od izvojevane slobode i demokratije. Radikalna privatizacija i procvat tržišne ekonomije su u praksi postale mera demokratije, uključujući i rešavanje ekonomskih i socijalnih problema agresivnim tržišnim pristupom. Taj tranzicijski inženjering prati konstantna kriza i korupcija državnog aparata u sprezi sa stalnim tutorstvom i nadgledanjem od strane EU. Bolji život i produktivni rast obećavani su stranim kreditnim finansiranjem praćenim deregulacijom tržišta rada i privatizacijom. Ono što je nastalo kao rezultat ovakve monetarne politike jeste rast spoljnog duga, uništenje industrije, nezaposlenost i još veće siromaštvo. Efekti dužničke ekonomije ogledaju se u pritiscima za uvođenje mera štednje čija je prva žrtva javni sektor koji se optužuje za preveliku potrošnju budžetskih sredstava.

Istorija „demokratsko-tranzicijskog“ neoliberalnog režima materinstva u Srbiji je istorija degradacije socijalističkog nasleđa socijalne i zdravstvene zaštite, radničkih prava, povlačenja države iz javnih servisa. Takođe, korupcije u bolnicama i razvoja sivog i crnog tržišta, nezaposlenosti i migracija u zemlje Prvog sveta i zapošljavanje u oblasti nege, retraditionalizacije porodice, etno-nacionalističkih pro-natalitetskih politika, homofobije i isključivanja svih roditelja i staratelja neheteroseksualne orijentacije (što je bio slučaj i u socijalizmu) i rasizma prema svim majkama i deci nepoželjnog porekla.

Sistem društvene brige o deci dekomponovan je početkom 2000ih ukidanjem istoimenog zakona 2002-2003. godine. Neke od posledice ovih mera su ukidanje jaslica, smanjenje pomoći porodicama, izostanak socijalne i preventivno-zdravstvene funkcije, kao i izostanak ishrane u predškolskim ustanovama (Kamenov, 2003). Sve manje mesta u državnim vrtićima dovelo je do povećanja broja privatnih vrtića, čija je cena na mesečnom nivou često viša od prosečne mesečne plate u Srbiji (Gudac-Dodić, 2005). Zbog sve manjeg državnog dotiranja, cene postaju sve više i u državnim vrtićima, što veliki broj staratelja prisiljava da se oslanjaju na međugeneracijsku solidarnost ili neformalno tržište

negovateljskog rada koje je mnogima zbog siromaštva nedostupno. Zdravstvena zaštita takođe se rekonstruiše u pravcu redukovanja finansiranja iz budžeta i ograničavanja sistema opšte zdravstvene zaštite. Jedna od skorašnjih mera bila je ograničavanje prava žena na besplatan sistematski ginekološki pregled (Batričević, 2013). A najnoviji Zakon o zdravstvenoj zaštiti dece, trudnica i porodilja predviđa da ginekolozi moraju Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje da prijave sve prekinute trudnoće i da dostave podatke o njima, pod pretnjom kažnjavanja (Danas, 3.12.2013), što vodi ka ukidanju prava siromašnijim ženama na besplatnu zdravstvenu zaštitu, ugrožava njihovu privatnost i uvodi kontrolu reproduktivnog ponašanja, a omogućava je samo onima koji imaju dovoljno novca da za nju plate. Pod pritiskom mera štednje dolazi do smanjenja broja zaposlenih, što dovodi do drastičnog pada kvaliteta usluga nege i ogromne radne opterećenosti bolničkog kadra, kao i do sve manjeg ulaganja u neophodna sredstva za rad u zdravstvenim ustanovama. Uslovi u porodilištima i uslovi za negu dece su apsolutno neadekvatni što često vodi do tragičnih ishoda, kao što su traumatizovanje majki i dece, kao i do sve većeg broja slučajeva smrti majki i dece.

Siromašne žene često nemaju pristup zdravstvenoj zaštiti, a ako ga imaju nisu u mogućnosti da sebi obezbede potrebna sredstva za lečenje. Takođe, u procesu degradiranja zdravstvenih ustanova razvijeni su korupcijski mehanizmi podmičivanja zdravstvenih radnika, kao i mehanizmi *outsourcinga* određenih usluga u privatni sektor, kroz praksu pojedinih lekara koji rade i u javnom i u privatnom sektoru, što dodatno komplikuje situaciju, posebno za siromašne porodilje i majke koje sebi ne mogu da priušte kvalitetniju uslugu. Do krajnosti je degradirana i socijalna zaštita tako da je danas dečiji dodatak koji država isplaćuje među najnižim u regionu, a pun iznos za porodiljsko odsustvo se isplaćuje samo u Beogradu i Novom Sadu, dok se u ostalom delu države isplaćuje samo 65 posto.

Majke i porodilje su i najčešće žrtve bahatosti poslodavaca, koji često ne isplaćuju naknade za bolovanja, porodiljsko odsustvo i negu dece, koje je do sada država uplaćivala na račun poslodavca. Takođe, u praksi se pokazalo da ne postoje mehanizmi koji bi dokazali diskriminaciju porodilja i majki na radnom mestu. Vrlo je rasprostranjena praksa otpuštanja trudnica po dobijanju informacije o njihovoj trudnoći, kao i njihovog otpuštanja po povratku sa odsustva ili njihovo premeštanje na manje plaćena radna mesta. Jedan od pokaznih primera je slučaj majke iz Kikinde, koja je dobila otkaz 2012. godine u toku trajanja porodiljskog odsustva u firmi „Toza Marković“ (Blic, 10.9.2013). Ona je tužila poslodavca, međutim, na sudu je utvrđeno da diskriminacije nije bilo i da je njenom trudnoćom bio ugrožen proizvodni proces u firmi. Među najugroženijima su trudnice koje rade na određeno vreme i koje u ovom trenutku ne štiti zakonska regulativa. Trenutno je u izradi novi Zakon o radu, koji nastaje pod pritiskom EU i MMF-a, koji će zaštititi

majke zaposlene na određeno vreme uvođenjem zabrane njihovog otpuštanja tokom trajanja porodiljskog odsustva (Propisi, 16.4.2013). Isti zakon međutim uvodi novu fleksibilizaciju rada, produžavanjem mogućnosti zapošljavanja na određeno vreme sa godine na dve ili tri godine, i promenom uslova za isplatu otpremnina u korist poslodavca, što vodi ka fleksibilnijem otpuštanju. Predlog novog zakona takođe relativizuje porodiljsko odsustvo nakon zagarantovana tri meseca određujući njegovo produženje kao ličnu odluku majke. Uvodi se i pravo majki na dnevne pauze radi dojenja ukoliko se zaposlena majka vrati na posao pre isteka godine dana, čime se ohrabruju majke da se što pre vrate na posao. Ono što se ovim merama postiže jeste smanjenje odgovornosti države za isplatu naknada ženama tokom trudnoće, porodiljskog odsustva i odsustva sa rada radi nege i produžene nege deteta, dok se odgovornost prebacuje na poslodavca, što smanjuje verovatnoću angažovanja žena u reproduktivnom periodu i povećava mogućnost za vršenje pritiska na ženu u odnosu na njene reproduktivne odluke. U posebno teškom položaju su radnice migrantkinje, siromašne majke koje ostavljaju svoju decu i odlaze u zemlje Prvog sveta kako bi se starale o deci svojih poslodavaca. Najčešće se zapošljavaju na crno i rade bez ikakvih radničkih i socijalnih prava u zemlji odrednici. Preuzimanjem ovog obezvređenog, nevidljivog rada u privatnoj sferi te žene postaju garant emancipacije žena u zapadnoevropskim zemljama.

Manipulacija idejom krize, takođe, omogućava državi da novim sredstvima nastavi da vodi porodičnu politiku u kojoj predstavlja porodicu kao model ekonomske regeneracije. U okviru ovog modela, briga o deci se izvlači iz svog socio-ekonomskog konteksta, te se predstavlja kao stvar ličnog izbora, a ne nejednake distribucije resursa. Još preciznije „dobro“ materinstvo i roditeljstvo se predstavlja kao mera za izlečenje siromaštva. Time se individualizuje odgovornost, a materijalna nejednakost se prikriva kroz diskurse o izboru i ličnoj odgovornost. O ovome govore nove mere koje uvodi Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike na preporuku generalnog sekretara UN Ban Ki Muna koji ističe da je u vreme krize neophodno fokusirati se više na porodicu kao resurs (RZZSZ, 15.5.2013). Tako srpska državna sekretarka u ovom ministarstvu izjavljuje da je neophodno podsticati rađanje, ali da se mora ohrabrivati odgovorno rađanje i roditeljstvo jer cilj nije da imamo što više dece, koja će odmah nakon rođenja postati korisnici socijalne pomoći. Takođe, ministarstvo radi na ohrabivanju generacijske i međugeneracijske saradnje i volontarizma kao mere socijalne politike. Novi projekat koji se upravo implementira je uvođenje institucije porodičnog savetnika i porodičnog saradnika za porodice u riziku, koji se realizuje u saradnji sa UNICEF-om i privatnom Fondacijom „Novak Đoković“. Porodični savetnici i saradnici bi trebalo da pomognu porodicama da se održe jer posebnu

pretnju za državni budžet predstavljaju samohrane majke i samohrani staratelji, kao i da edukuju porodice sa finansijskim problemima kako da na najbolji mogući način iskoriste vlastite resurse za rešavanje svog socijalnog statusa. U situaciji u kojoj su ovi resursi iscrpljeni do minimuma od 1990. do danas, ovo može da znači samo još veću eksploataciju i iscrpljivanje već iscrpljenog stanovništva. Sve ovo je posledica povlačenja države iz javne zaštite, i mera štednje kao sredstva odbrane krupnog kapitala, koja se posebno brutalno odražava u polju reprodukcije, gde se svaka individua posmatra kao korisni potrošač ili potencijalni parazit. U slučajevima kada se majke, očevi ili staratelji ne pokažu kao dovoljno ažurni u rešavanju svojih materijalnih problema, država ima i razrađene mehanizme kažnjavanja oduzimanjem dece. Paradoksalno, socijalna pomoć koju staratelji dobijaju po detetu je višestruko manja od naknade koju država plaća hraniteljskim porodicama koje preuzimaju brigu o deci od „neadekvatnih“ siromašnih roditelja. Ovo pokazuje i da država prepoznaje rad majki i rad staranja samo kada je u pitanju briga o „tuđoj“ deci.

Pod ovakvim okolnostima takođe se nastavlja sa konzervativnim etno-nacionalističkim kodifikovanjem porodice zasnovane na patrijarhalnim vrednostima i heteroseksualnosti, što dovodi do povećanja nasilja u porodicama i diskriminacije svih oblika nenormativnog roditeljstva i starateljstva. Ovo stanje se posebno brutalno odražava na majke Romkinje, koje su dvostruko obeležene kao rasno drugačije i kao siromašne. Jedan broj majki Romkinja živi bez dokumenata, što im onemogućava pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, a one koje ostvaruju tu mogućnost žive pod konstantnom pretnjom od izbacivanja iz socijalnih stanova ili su prinuđene da svoj život organizuju u neadekvatnim kontejnerskim naseljima na periferiji, koja su ponuđena kao rešenja problema stanovanja Roma nakon uklanjanja velikog broja neformalnih naselja iz Beograda i okoline. U javnom govoru, majka Romkinja se neprestano konstruiše kao loša i neodgovorna majka, koja prosi sa detetom u naručju, bez ikakvog uvida u činjenice koje pokazuju da ove majke najčešće nemaju nikakav drugi mehanizam za preživljavanje. Protiv majki koje prose sa decom pokreću se prekršajni postupci, čime se dehumanizuje i kriminalizuje siromaštvo i time legitimiše proizvodnja onih koji nikome nisu potrebni – ljudskog otpada. Situacija je nepodnošljiva i za LGBT populaciju, a posebno za LGBT roditelje i staratelje koji su predmet sveopšte tabuizacije i zgražavanja.

Režim materinstva na delu nastavlja da mobiliše majke kao čuvarke tradicionalnih patrijarhalnih vrednosti i garanta heteronormativnosti, a ova instrumentalizovana antifeministička uloga majki postaje posebno evidentna u odnosu na Paradu ponosa koja je već nekoliko godina zaredom zabranjivana zbog, kako se ističe, nemogućnosti garantovanja bezbednosti. Tako je, na primer, ultradesničarska

organizacija SNP 1389 organizovala protest trudnica pod nazivom „Svenarodna podrška rađanju dece“, kao kontraskup u vreme održavanja Prajda u Beogradu 2013. godine, u cilju promocije „porodičnih vrednosti“ i nataliteta (Press, 26.9.2013).

Moglo bi se reći da je neoliberalni „demokratsko-tranzicijski“ režim materinstva smešten i u nacionalnu i u tržišnu regulaciju (Hakalović i Kovo, 2013; Vilenica, 2013). Ta veza između nacionalnog regulisanja i potraživanja nekada javnih dobara evidentna je na svakom koraku, ali je možda najbolji primer kampanja „Bitka za bebe“ koja pokazuje na koji način se zdravstvo priprema za privatizaciju upotrebom moralne panike koju izaziva ideja o „beloj kugi“. Narativ o „beloj kugi“ zasnovan je na ideji da niska stopa fertiliteta ugrožava nacionalne interese i društveni poredak u celini. Borbu protiv ove „pošasti“, „odlučno“ je poveo 2011. godine Fond B92 koji vodi medijski magnat Veran Matić, sa ciljem obezbeđivanja fondova za kupovinu inkubatora za bolnice u Srbiji. Kampanja je organizovana kao marketinška skoro-pa-vojna operacija čiji je cilj povećanje fertiliteta spasavanjem „malih heroja“, prevremeno rođenih beba (Vilenica, 2013). U njoj se pozivaju „hrabri ljudi“, mali privrednici, preduzeća, građani da se uključe u akciju i tako pomognu Srbiji. Ova kampanja je od svog početka uživala svesrdnu podršku države. U Srbiji je 2012. proglašena Godinom beba kao gest javne podrške kampanji i „aktivne“ borbe za povećanje nataliteta, a 2013. je predsednik Srbije javno odlikovao Verana Matića Sretenjskim ordenom trećeg stepena za akciju koja je od opštenacionalnog značaja.

Kampanja pokazuje mehanizme *outsourcinga* koje razvija država promovisanjem ideje društvenih dobitvora kao onih koji obezbeđuju ono što je nekada bilo javno dobro. Jasan efekat ovakvih procedura je delegitimizacija države i legitimizacija onih koji su se obogatili tokom tranzicije (tajkuni i politička elita), kao i odsustvo mehanizama regulacije i kontrole u sticanju profita i dalja eksploatacija stanovništva koje naseda na narative o humanosti, a već je dalo danak kroz poreski sistem. Ovakav gest države i društvenih dobitvora ponovo sprovodi politiku nacionalnog identiteta, koja ima mobilizacijsku ulogu u slamanju socijalne kohezije, bez ikakve namere da se kreira adekvatna socijalna politika. Važno je ukazati i da ovaj proces *outsourcinga* nije počeo sada, već da je uveden od devedesetih godina kroz prebacivanje određenih funkcija socijalne države, u prostor između tržišta i države, na NVO. Tako je nevladin sektor, na primer, preuzeo brigu o socijalno osetljivim kategorijama dece, kao i majkama i deci koji trpe nasilje u porodici. Danas se sve više promovišu oblici socijalnog preduzetništva koji bi dalje trebalo da smanje izdatke iz nacionalnog budžeta za socijalnu zaštitu i razrade mehanizame za radnu eksploataciju „teško zapošljivih“ kategorija.

Režim materinstva je takođe određen i nelagodnim konsenzusom da je vreme feminističkih borbi završeno (Zaharijević, 2009). Pojedini feministički zahtevi se integrišu u legislativu, a feministički pokret ulazi u *mainstream* fazu prilagođavanja zahtevima fondera, koji kroz njihovo delovanje sprovode politiku strukturnih prilagođavanja. Na taj način se feministički pokret normalizuje i instrumentalizuje od strane neoliberalne politike koja proizvodi nominalni potencijal za jednakost bez stvarnih konsekvenci na život stanovništva. Ovakvi odnosi pokazuju da su stvari daleko od „idealnih“ i da je neophodno preispitati etablirane feminističke agende, reartikulisati feminističke postulate i artikulirati nova polja borbe.

Pitanje institucije materinstva je opšte društveno pitanje organizovanja odnosa u društvu. To je pitanje naše biološke reprodukcije i produkcije svih socijalnih praksi neophodnih za život stanovništva: od rađanja i podizanja dece, emotivnog ulaganja, obrazovanja, do različitih poslova u domaćinstvu, kao što su priprema hrane i čišćenje. Kapitalizam počiva na eksploataciji neplaćenog reproduktivnog rada i konstantnom odbijanju da preuzme odgovornost za troškove reprodukcije stanovništva. Aktualna kriza nije samo kriza u sferi proizvodnje već pre svega u sferi socijalne reprodukcije. Najveći deo tereta krize pada na pleća žena od kojih se traži da apsorbuju najveći deo troškova socijalne reprodukcije. Država se povlači iz javnog sektora, a ekonomski kapaciteti domaćinstva se eksploatišu do iscrpljivanja. Takođe, predlaže se okretanje ka tržištu, što bi sve trebalo da nas pretvori u preduzetnike kako bismo poverovali da smo svi pomalo kapitalisti.

Širom sveta, u trenucima krize žene postaju centar otpora. Najugroženija grupa žena jesu one koje se brinu o deci. Postajanje majkom je uvek značilo suočavanje sa nejednakošću, čak i u trenucima kada je socijalna država bila na svom vrhuncu. U vreme krize, kroz istoriju XX veka najčešće su nastajali masovni socijalni pokreti majki i političko majčinstvo. Jedan od takvih primera je masovni *grassroots* pokret samohranih majki, koji je nastao 2002. godine u Poljskoj, kao reakcija na rezove u bužetu, koji su uključivali smanjenje državne podrške za obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i ukidanje državnog fonda za alimentaciju (Hryciuk i Korolcyuk, 2012). Fond za alimentaciju je ustanovljen 1974. godine i njegova uloga je bila obezbeđivanje alimentacije samohranim majkama, koje je nisu dobijale od očeva dece. Fond je ukinut 2004. godine, istog dana kada je Poljska ušla u EU, kao deo smanjenja budžetskih davanja koja su sprovedena kao odgovor na zahteve EU. Ove neoliberalne mere, koje su odgovornost za socijalnu reprodukciju svaljivale na žene, proizvele su masovnu reakciju širom Poljske. U javnosti, ove žene su bile optuživane da su derivati komunizma jer su čekale od države da rešava njihove probleme umesto da se same uhvate u koštac sa njima. U lokalnom kontekstu,

kroz pojedine ad hoc akcije političko materinstvo se artikulise u protestima kojima se zahteva isplaćivanje socijalnih davanja i unapređenja kvaliteta socijalnih službi. Tako su se udružile žene u Kragujevcu gde su protestovale zbog kašnjenja naknade za nezaposlene majke, koja se isplaćuje iz lokalnog budžeta (Alo, 5.11.2013). Takođe je zabeležen i protest roditelja i majki dece sa invaliditetom, koji su tražili finansijsku podršku, skraćeno radno vreme za zaposlene roditelje, kao i produženje bolovanja za negovanje teško bolesne dece (B92, 14.2.2013).

U državama Zapadne Evrope takođe je na delu degradiranje svih prava koje su feministkinje izborile svojom dugogodišnjom borbom, a koja se ogledaju u državnoj odgovornosti za isplatu „socijalne plate“. Pod pretnjom su i komunalno organizovani vrtići i dečiji centri oko kojih se organizuju različite akcije u kojima učestvuju staratelji dece, feministkinje i radnice i radnici u sektoru nege, kako bi se sačuvala mogućnost kontrole i zastupanja komunalnog interesa izvan interesa kapitala (Barbagallo i Beuret, 2012). Sa druge strane, posledica mera štednje jeste i *outsourcing* starateljskog rada koga sada obavljaju u najvećem broju radnice imigrantkinje među kojima ima dosta žena iz država koje su nastale raspadom Jugoslavije. Globalni lanci negovateljskog rada pokazuju duboke nejednakosti koje stvara kapitalizam konstantnom proizvodnjom zemalja periferije i polu-periferije iz kojih se crpi jeftina radna snaga (Hrženjak, 2011). Žene sa periferije emigriraju u zemlje Prvog sveta gde preuzimaju neregulisani i obezvređeni rad nege i rad u domaćinstvu od žena srednjih i viših klasa i tako omogućavaju njihovu dalju emancipaciju. Ovakav vid zaposlenja često se ostvaruje u uslovima koji omogućavaju teške oblike eksploatacije, maltretiranja i kršenja radničkih prava ovih žena. Širom sveta se razvijaju pokreti radnika i radnica u domaćinstvu, nezi i starateljstvu i postaju važna komponenta feminističkog pokreta u borbama protiv obezvređivanja rada u domaćinstvu. Radnici u domaćinstvu se bore za zaštitu radničkih prava, za uvođenje osmočasovnog radnog vremena i prava na dan odmora, pomažu novopristiglim radnicama i radnicima, međusobno se informišu i diskutuju.

Pored antagonizma koji se proizvode kroz borbu za javne servise, bolji kvalitet usluga, socijalne plate i radnička prava, svi ovi pokreti proizvode i nešto drugo, a to je „(materinstvo kao) kolektivno iskustvo“ (Hryciuk, 2011). Ovo mesto ukazuje na jedno od najvažnijih pitanja danas, a to je kako da rekonstruišemo uništene socijalne veze i da prekinemo izolovanost. Pitanje je kako da prevaziđemo uske ekonomističke koncepcije, i državu koja je dokazala da je loš pregovarač, te da stvorimo nove *teritorije* sa novom kolektivnom društvenom organizacijom i nove uslove da sami određujemo našu budućnost i naše živote.

Pitanje političkog materinstva i starateljstva takođe je i ono kako odgajamo našu decu. Deca su, takođe, eksploatisana klasa (Fraad, 1995). Dominantni model vaspitanja tretira decu kao materijal za oblikovanje pod autoritarnim programima, koji će služiti državi i kapitalizmu bez ikakvog prava glasa. Porodice su često mesto sistematske represije i eksploatacije dece. Pitanje je kako da mislimo drugačije kolektivne prakse diseminacije brige o deci preko represivne porodice i kako da uključimo decu kao deo naše borbe. U skorašnjim borbama u Turskoj oko Gezi parka imali smo prilike da vidimo nekoliko ohrabrujućih primera. U jednom trenutku Erdoan je javno pozvao sve majke da interвениšu i da zadrže svoju decu kod kuće. Sledećeg dana majke su izašle na ulice i napravile živi lanac kako bi pokazale svoju podršku. Tokom tih dana na internetu je cirkulisala fotografija majke koja, za svoje ćerke, koje se spremaju za odlazak na protest, priprema hemijski rastvor protiv suzavca.

Lokalna levica u nastanku otvara vrlo malo prostora za razmatranje pitanja reprodukcije, materinstva i brige o deci. Gotovo da nema solidarnosti sa onima koji brinu o deci, što dovodi do isključivanja majki, roditelja, staratelja i dece iz političke borbe. Kada smo u maju 2013. godine u Beogradu organizovale dvodnevni okrugli sto i ponudile organizovanu brigu o deci tokom trajanja programa ispostavilo se da takva praksa u lokalnom kontekstu nije postojala. Tada su ključna pitanja za nas postala: kako da podržimo potrebe dece i staratelja u okruženju u kome postoji nejednak pristup resursima i kako da stvorimo nehijerarhijske strukture podrške i međusobne pomoći u našim borbama. U poslednjih nekoliko godina ovo je postalo goruće pitanje na mnogim drugim mestima, tako da danas imamo primere praksi inicijativa za radikalnu brigu o deci od kojih možemo puno da naučimo (Law i Martens, 2012). Briga o deci je takođe politički rad, a ne samo odgovornost neposrednih pravnih i bioloških staratelja.

Istorija političkog materinstva i komunalne brige je takođe i istorija aproprijacije, što stalno treba da imamo u vidu. Ovo je najevidentnije na primerima organizovanja majki u Latinskoj Americi 1980ih i 1990ih godina protiv uvođenja neoliberalnih mera tokom takozvanog strukturalnog prilagođavanja. Kroz mreže međusobne podrške, žene u Čileu su uspele da organizuju zajedničke kuhinje i komunalne vrtiće, a u mnogim drugim zemljama da organizuju i komunalne škole, koje su postale, bitno je, mesta diskusije o problemima lokalne zajednice (Zibechie, 2012). Dolaskom na vlast takozvanih progresivnih, socijalistički usmerenih vlada, u mnogim zemljama, ove mreže su demontirane kroz uvođenje novih načina dominacije. U pitanju je upotreba participativnih socijalnih politika i nametanje modela organizovanja kroz nevladine organizacije kojim je neutralizovan politički potencijal postojećih autonomnih praksi (Zibechie, 2012). Na ovom mestu neophodno je da se zapitamo kakva je uloga organizovane (partijske) levice

ako uspostavlja „pravednije“ društvo uništavanjem emancipatorskih *grassroots* pokreta. Pitanje je kako da izbegnemo situaciju u kojoj *levica* uništava *levicu* u periodu tranzicije iz jednog političko-ekonomskog sistema u drugi.

U radikalno političkom smislu postajanje majkom danas znači odbijanje da se postane ono što se od nas očekuje. Ali, nije u pitanju samo odbijanje već i konstantan politički rad na promeni etabliranih društvenih odnosa. Političko majčinstvo je simptom određenih kriznih društvenih okolnosti. Neophodno je da se borimo za radnička prava, javne servise i unapređivanje njihovih kvaliteta, ali ne možemo se zaustaviti na tome. Više je nego evidentno da su država i kapitalistički sistem odlučni u nameri da sa nama ne dele ništa. Uvođenje kapitalizma kroz akumulaciju otimanjem, nacionalizam i jačanje patrijarhalne porodice dovelo je do sveopšte fragmentacije društva. Permanentna kriza koja ovde traje više od dvadeset godina uništila je socijalno tkivo i mreže društvene solidarnosti. Zato je jedno od najvažnijih pitanja kako da obnovimo uništeno socijalno tkivo i da povratimo kapacitet da određujemo našu budućnost i naše živote. Pitanje postajanja majkom je pitanje koje se tiče svih nas, a naša reprodukcija je političko pitanje. To je pitanje uvođenja novih odnosa i funkcija u društvene procese, stvaranja novih oblika reprodukcije svakodnevnog života i socijalizacije brige o deci, ali ne samo o deci već i o svima nama, ukoliko želimo da to novo društvo kome se nadamo bude zasnovano na jednakim mogućnostima za sve izvan osvedočenih podela rada, i diskriminatornih i represivnih režima.

- Barbagallo, Camille i Beuret, Nickolas, „Starting from the Social Wage“, u: *The Commoner*, no. 15, 2012, dostupno online: www.commoner.org.uk/wp-content/uploads/2012/02/07-barbagallo-beuret.pdf
- Batričević, Milica. *Zaštita reproduktivnog zdravlja-Slučaj Srbije* (seminarski rad), Ženske studije Beograd, 2013.
- Bonfiglioli, Chiara, „Social equality is not enough, we want plesure! Italian feminists in Belgade for the 1978 Comrade Women conference“, u: Petrović, Jelena i Arsenijević, Damir, *Jugoslavenski feminizam, ProFemina*, leto-jesen 2011.
- Božinović, Neda, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd: Devedesetčetvrta, 1996. Blagojević, Marina, „Nerađanje pasivni otpor žena“, u: Macura, M.. (ur) *Osnovi populacione politike: ciljevi, institucije, mere*. Beograd: Srpska akademija nauke i umetnosti, 1997, str. 239-261.
- Blagojević-Hjusun, Marina, *Rodni barometar-Razvoj i svakodnevni život*, Beograd: UN Women, 2013.
- Burcar, Liliana, „Neoliberalizam i materinstvo: Biznis kao i obično“ (izlaganje), Okrugli sto *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz)bu))na))*, 20 i 21. maj 2013, Rex, Beograd.
- Čakardić, Ankica, „Ženski problem u političkoj ekonomiji-od Jugoslavenskog samoupravljanja do mjera štednje“, dostupno online: www.gerusija.com/ankica-cakardic-zenski-problem-u-politickoj-ekonomiji-od-jugoslavenskog-samoupravljanja-do-mjera-stednji/
- Drezgic, Rada, „Bela kuga“ među „Srbima“ – O naciji, rodu i rađanju na prelazu vekova, Beograd: Libid&LOG, 2010.
- Đorđević, Jovan, *Žensko pitanje: Antologija marksističkih tekstova*, Beograd: Radnička štampa, 1975.
- Federiči, Silvija, *Kaliban i veštica*, Zrenjanin: Burevesnik, 2013.
- Federiči, Silvija. „Subverzija materinstva kao institucije i ponovno promišljanje majčinstva kao radikalne političke prakse“, (izlaganje), Okrugli sto *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz)bu))na))*, 20 i 21. maj 2013, Rex, Beograd.
- Fraad, Harriet, „Children as an Exploited Class“ u: Callari, Antonio, Cullenberg, Stephen, niewener, Carole (ur), *Marxism in the Postmodern Age-Confronting the New World Order*, New York: Guilford Press, 1995.
- Gonzales, Maya Andrea, „Communisation and abolition of gender“, libcom.org, 9.2.2012, dostupno online: www.libcom.org/library/communization-abolition-gender
- Gudac-Dodić, Vera, „Društvena briga o deci u Srbiji“, u: *Currents of History*, br. 3-4, 2005 str. 233-246.
- Hakalović, Anela and Kovo, Jasna, „Bosanskohercegovačko majčinstvo na razmeđu nacionalnog i tržišnog regulisanja“, u: Vilenica, Ana (ur), *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz)bu))na))*, 2013.
- Hrženjak, Majda (ur), *Politics of Care*, Ljubljana: Mirovni inštitut, 2011.

Hrženjak, Majda. „Outsourcing rada nege u globalnim mrežama nege: Reakcionarna rodna jednakost u Evropi“ (izlaganje), Okrugli sto *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz)bu))na))*, 20 i 21. maj 2013, Rex, Beograd.

Hryciuk, Renata E, Korolczuk, Elzbieta, „At the Intersection of Gender and Class: Social mobilisation around mothers' rights in Poland“, u: Jacobsson, Kerstin i Saxonberg, Steven (ur), *Beyond NGO-isation – The development of Social movement in Central and Eastern Europe*, Farnham: Ashgate, 2012, str.49-70.

Hryciuk, Renata Eva, „Politicam motherhood in Poland: The emergency of Single-Mother for the Alimony Fund Movenent“, 2011, dostupno online: <http://www.globaljusticecenter.org/2011/11/08/political-motherhood/>

James, Selma, *Sex, Race and Class*, London: PM Press, 2013. Kamenov, Emil E, „Predškolsko posle ukidanja Zakona o društvenoj brizi o deci“, *Nastava i vaspitanje*, 2003, vol. 52, br. 5, str. 606-615.

Koonz, Claudia, „Motherhood and Politic on the Far Right“, u: Jetter, Alexis, Orleck, Annelise, Taylor, Diana *The Politics of Motherhood -Activist Woices from Left to Right*, Hanover: University Press of New England, 1997, str. 229-246.

Law, Victoria i Martens, China (ur), *Dont Live Your Friends Behind-Concrete Ways to Support Families in Social Justice Movements and Communities*, Oakland CA: PM Press, 2012.

Petrović, Jelena i Arsenijević, Damir, *Jugoslavenski feminizam, ProFemina*, leto-jesen 2011.

Pantelić, Ivana, *Partizanke kao građanke-Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945-1953*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2011.

Kollontaj, Aleksandra, „Komunizam i obitelj“, u: *Žena – časopis za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mestu i ulozi žene i porodice u društvu*, broj 5, Zagreb 1979, strana 34-46.

Krasniqui, Vjolca, „Feminizam i nacionalizam“, u: Petrović, Jelena i Arsenijević, Damir, *Jugoslavenski feminizam, ProFemina*, leto-jesen 2011.

Kirn, Gal. „Diskusija i intervju sa Catherine Smmary - Elementi za analizu jugoslavenskog samoupravljanja: između socijalizma i kapitalizma“, u: *Aktiv-prilog novosti za teoriju prakse*, godina 3, br. 5-6, 12.10.2012, str. 7-9.

Kostanić, Marko, „U ime kamate“, Kontrapunkt.hr, 1.6.2013, dostupno online: <http://www.kulturpunkt.hr/content/u-ime-kamate>

Ljerka Kralj-Pejaković, „Bolovanja i bolesti u trudnoći“: u *Žena – časopis za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mestu i ulozi žene i porodice u društvu*, broj 5, Zagreb 1979, strana 83-87.

Milić, Anđelka, „Porodica kao kapitalno dobro“, *Sociologija*, Vol. 46, br. 3, 2004, str. 227-243.

Prlenda, Sandra, „Lomeći valove: Feminizam u socijalizmu“, u: Petrović, Jelena i Arsenijević, Damir, *Jugoslavenski feminizam, ProFemina*, leto-jesen 2011.

Stojaković, Gordana, „Reproduktivni rad i materinstvo u Jugoslaviji u vreme delovanja AFŽa“ (izlaganje), Okrugli sto *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz(bu)na*)), 20 i 21. maj 2013, Rex, Beograd.

Stojaković, Gordana, *Solidarnost ili lajkovanje: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007)*, Beograd: Žindok, 2011.

Suvin, Darko, „O odnosima klasa u Jugoslaviji 1945-75.“, u: *Aktiv-prilog novosti za teoriju prakse*, godina 3, br. 5-6, 12.10.2012, Zagreb.

Tlank, Madam, „Dole sa detinjstvom i „odraslošću“: Briga kao rad i kao menadžment“ (izlaganje), Okrugli sto *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz(bu)na*)), 20 i 21. maj 2013, Rex, Beograd.

Tomšić, Vida, *Žene u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: Jugoslovenska stvarnost, 1981.

Vilenica, Ana, „Postajanje majkom: Od neoliberalnog režima materinstva ka radikalnoj političkoj subjektivizaciji“, u: Vilenica, Ana (ur), *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz(bu)na*)), 2013.

Vishmidt, Marina, „Reprodukcija viška/višak reprodukcije: Rod u ekonomskom smislu“ (izlaganje), Okrugli sto *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu, uz(bu)na*)), 20 i 21. maj 2013, Rex, Beograd.

Woodward, Susan, *Socialist Unemployment-The Political Economy of Yugoslavia 1945-1990*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995.

Zaharijević, Adriana, „Womens liberation, četrdeset godina kasnije“, u: Tomić, Đorđe i Atanacković, Patar (ur), *Društvo u pokretu, Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, Novi Sad: Cenzura, 2009.

Zajović, Staša (ur), *Od materinske politike mira do feminističko-antimilitarističkog otpora*, Beograd: ŽUC, 2012.

Zibechie, Raul, *Territories in Resistance-A Cartography of Latin American Social Movement*, Edinburgh: AK Press, 2012.

Stepanov, Olga, *Pismo ustavnoj komisiji*, lična arhiva, 1973.

Ustav FNRJ, 1946, čl. 24, gl. 5, Prava i dužnosti građana, Službeni list FNRJ, 1.2.1946, str. 77.

Kranjec, Jelena, „Outsourcing“ u zdravstvu odavno je započeo, *H-alter*, 13.11.2013.

„Novac direktno trudnicama, a ne firmama“, *Blic*, 1.6.2013.

Arandelović, Višnja, „Trudnoća kao razlog za diskriminaciju“, *Politika*, 7.3.2013.

Bulatović, Radmila, „Dobila otkaz zbog trudnoće, sud kaže – pošteno je!“, *Blic*, 10.9.2013.

„Pojačana zaštita materinstva“, *Propisi.com*, 16.4.2013, dostupno online:

www.propisi.com/pojacana-zastita-materinstva

„Poslodavci pišu novi Zakon o radu“, *Večernje novosti*, 30.9.2012. 7.12.2013.

Đorđević, Katarina, „Svaka sedma žena nema potomstvo“, *Politika*, 19.7.2013.

Milat, Andrea, „Sakupljačice radnih sati“, *Novosti*, br. 666, 24.9.2012.

Linch, Lily, „Balkanske robinje 21. stoleća“, *Libela*, 19.9.2013, dostupno online: www.libela.org/prozor-u-svijet/4235-balkanske-robinje-21-stoljeca/

„Protest porodilja u Kragujevcu“, *Alo*, 5.11.2013, dostupno online: www.alo.rs/vesti/aktuelno/protest-porodilja-u-kragujevcu/36066

„Protest u Beogradu: Roditelji i deca sa invaliditetom postavljeni su na marginu društva“, *Svet*, 19.6.2013. dostupno online: www.svet.rs/planeta/protest-u-beogradu-roditelji-i-deca-sa-invaliditetom-postavljeni-su-na-marginu-drustva

„Nikolić odlikovao Verana Matica“, *B92*, 14.2.2013: www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=02&dd=14&nav_category=12&nav_id=686753, (10.4.2013)

Neobjavljeni intervju sa Olgom Stepanov, Članicom inicijative za priznavanje kućnog rada koju su pokrenule domaćice iz Pančeva 1973.

„Ne zatvarajmo ženu u kuću“, *Ilustrovana politika*, 4.9.1973.

„Kakva zakonska prava imaju domaćice?“, *Praktična žena*, 15.9.1973.

„Žena teže do radnog mesta“, *Pančevac*, 26.10.1974.

„Gospođo, primite to kao muškarac“, *Nin*, 29.2.1976.

„Žena sa naslovne strane“, *Nin*, 20.1.1974.

SNP 1389 organizuje protest trudnica preko puta Gej parade, *Press*, 26.9.2013, dostupno online: www.pressonline.rs/info/drustvo/287146/snp-1389-organizuje-protest-trudnica-preko-puta-gej-parade.html

„Porodica zajednički interes i zajednička odgovornost“, Republički zavod za socijalni zaštitu, 15.5.2013, dostupno online: www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=394&Itemid=176&lang=1250

„Porodični saradnik“, Republički zavod za socijalni zaštitu, 15.5.2013, dostupno online: www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=396&Itemid=176

„RFZO: Lični podaci o abortusu neophodni zbog zloupotreba“, *Danas*, 3.12.1013, available online: http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/rfzo_licni_podaci_o_abortusu_neophodni_zbog_sprecavanja_zloupotreba.55.html?news_id=272240

POSTAJANJE MAJKOM NA PERIFERIJU

Edicija:

Drugarska preporuka

Naslov:

Postajanje majkom na periferiji: Od socijalizma do neoliberalno "tranzicijskog" režima materinstva ka radikalnim praksama brige

Tekst:

Ana Vilenica (u saradnji sa Tanjom Marković)

Konsultant:

Dražen Crnomat

Prevod na engleski jezik:

Hana Poznanović

Prelom i dizajn:

Ivana Savić, Nemanja Vujuć, Ana Vilenica

Izdavač:

Uz)bu))na)))

www.uzbuna.org

Godina:

2014.

Štampa:

Alkan-M

Tiraž:

100

Napomene:

Publikacija je objavljena pod copyleft licencom.

Tekst predstavlja nastavak istraživanja započetog tekstem "Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma".

Tekst je napisan u okviru projekta "Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu", koji je podržala Rosa Luxemburg Stiftung - Southeast Europe. Tekst je objavljen od sopstvenih sredstava. Zahvaljujemo prijateljima koji su nam pomogli oko preloma i dizajna edicije.

CIP- Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

ISBN 978-86-89357-01-1

COBISS.SR -ID 204849676